

Posudek na diplomovou práci „**Dobrovolná bezdětnost jako sociální fenomén**“ studentky Šárky Vychové.

Téma práce je zajímavé a společensky významné. Stylistika a použitý jazyk je dostačující, formulace srozumitelné, pouze občasné pravopisné chyby. Studentka také použila relativně dostačující množství zdrojů a literatury. Nelze ovšem přehlédnout, že se jedná především o české zdroje, z nichž ještě významně častěji cituje jen některé (především nad-proporčně Hašková 2009). Za větší problém ovšem pokládám to, že své nálezy nijak nekonfrontuje či nezasazuje do kontextu již existujících tuzemských či zahraničních výzkumů dané problematiky (nevede s nimi žádný dialog). Základní struktura práce je také přehledná a jednotlivé kapitoly jsou řazeny relativně logicky a srozumitelně. Poněkud „z vlny“ pouze působí zařazení kapitoly č. 4 „No Kidding“. Také není jasné, proč jsou nejprve prezentovány zjištěné obecnější kategorie v kapitole č. 6.1 „Analytické kategorie“ a teprve poté jsou prezentovány daleko popisnější a povrchnější prezentace dílčích zjištění v kapitole č. 6.2 „Otázky z rozhovoru“.

Vy zdvihnout jistě musím také srozumitelné a jasné **vymezení problematiky**, respektive okruhů dílčích výzkumných otázek (str. 45): „V této části práce zjistíme hlavní důvody pro volbu dobrovolné bezdětnosti, to, zda jsou se svým životem respondentky spokojené a jestli vidí svůj život jako plnohodnotný. Průzkum nás také pomůže odhalit to, zda je volba celoživotní bezdětnosti konečná nebo jestli se nemůže objevit změna v tomto rozhodnutí.“

Možné problematické body:

Dotazovány jsou bezdětné ženy. Proč ne muži, ale hlavně proč ne oba partneři, tedy pár. Partnerský pár a dynamika v něm by měla být **základní jednotkou analýzy**. Rozhodnutí o bezdětnosti jsou zřejmě činěná v interakci s případným partnerem. Sama autorka jde ještě dále (str. 40) a na základě teoretických přístupů sociálních sítí ukazuje, že základní jednotkou analýzy by měly být vrstevnické sítě, v nichž jsou jedinci mající své preference a činící volby vpleteni.

Jsou bezdětné páry **rodina**? Když, jak autorka uvádí v rozsáhlé kapitole o rodině, funkcí rodiny je populační reprodukce společnosti a výchova dětí, respektive mezi-generační předávání kultury a kulturních vzorců. Pokud ne, tak proč tak rozsáhlá sekce o rodině. Autorka nicméně na konci své práce uvádí, že je také důležité, jak se bezdětní partneři sami chápou, přičemž někteří o sobě hovoří jako o rodině. Neměla by být také práce více zařazena do kontextu výzkumů fenoménu **singles** a propojení vztahu tohoto fenoménu s vědomou/zvolenou bezdětností?

Autorka zodpověděla tři ze čtyř výzkumných otázek. **Nezmapovaná ovšem zůstala čtvrtá výzkumná otázka**: Existují nějaké podmínky či faktory, které by rozhodnutí o dobrovolné bezdětnosti změnily? Jde o ženy se spíše **slabou vazbou na svou původní rodinu** (rodiče, prarodiče)? Nevíme příliš mnoho o jejich biografii, zkušenosti z dětství, vztahu s rodiči a prarodiči (autorka zdůrazňuje především nespokojenost rodičů respondentek s jejich

bezdětností). Pokud je hlavním důvodem zvolené bezdětnosti obava z narušení kariéry, ztráty svobody/autonomie/flexibility a možnosti realizace ve volném čase, mohlo by rozložení péče o děti s pomocí prarodičů, chův a institucí (jesle, školky) tyto obavy minimalizovat? Totéž, co role mužského partnera a jeho postoj a ochota k aktivnímu otcovství, případně setrvání na mateřské dovolené namísto ženy (autorka se jen ptá na názor na otcovskou dovolenou, ale nijak dále s touto informací nepracuje; podobně zazní kritická teze o nízké finanční podpoře v mateřství ze strany státu, ale opět se s touto informací dále nepracuje. Potenciál skrytý v dobře nastaveném dotazování zůstává podle mě nevyužit)?

Otázka **stability postojů v čase**. Autorka si tento problém nicméně uvědomuje, reflektuje ho, což je pozitivní. Nicméně konstatuje, že jsou respondentky ve svých názorech momentálně pevné, museli je totiž již v minulosti dlouze promýšlet, opakovaně obhajovat, dokonce absolvovat potrat či uvažují o sterilizaci. Ovšem jako poučení sociologové víme, že budoucnost moc dělat neumíme (predikce). Užitečná by ovšem byla **longitudinální studie**: co totiž respondenti říkají na totéž téma po čase, po několika letech? Zůstávají opravdu bezdětní? Zmapovat změnu názorů/jejich stabilitu v čase. Chápu ovšem, že toto „časoběrné“ pojetí výzkumného designu je nad síly diplomové práce a bylo by spíše vhodné pro grantový nebo doktorský projekt. Možná by ovšem pomohlo použít do vzorku i starší (záměrně bezdětné) ženy na konci reprodukčního věku, které již děti skutečně mít nebudou. Aby nešlo jen o odkládané rodičovství. Nebo jako kontrolní skupinu použít respondentky, které také dlouho vědomou volbou odmítaly mateřství, ovšem nakonec svůj postoj z nějakých důvodů změnily (to by byl vhodný vzorek pro zodpovězení jinak nezodpovězené výzkumné otázky číslo 4, viz výše).

Otázka **sociologické interpretace**. Způsob, jakým interpretují realitu respondenti, je interpretace, kterou má přebírat i sociolog? Respektive, co nám říká respondent o své volbě/cestě je skutečně postačující vysvětlení toho fenoménu? Jaká je ve věci interpretace dat „přidaná hodnota“ autorky (říká o fenoménu něco, co přímo neříkají samotné respondentky)? Nejde třeba z hlediska respondentek jen o **zpětnou racionalizaci** něčeho, k čemu došlo z jiných důvodů? Nebo se nějak v čase proměňují ty důvody pro volbu bezdětnosti? Je tam právě vždy to předem dané vědomé rozhodnutí? Nebo se mateřství jen odsouvá na později/až donekonečna.

Zastaralost dat – když se v teoretické části hovoří o situaci „dnes“/“v současné době“, tak se odkazuje na publikace z roku 2003 či 2006 (Matoušek 2003, Šilhová 2006), kde jsou ovšem nejnovější data ze samého počátku tisíciletí. Tedy patnáct až dvacet let stará. Přitom novější data lze dohledat v otevřených zdrojích typu ČSÚ.

Hezký výběr a přehled **teoretických přístupů** k volbě bezdětnosti. Ale není to moc dotažené, jak tedy ty teorie vysvětlují bezdětnost (třeba teorie hodnoty dítěte, nejasně vyjádřený vztah mezi anomii a bezdětností, chybí mi i jasnější aplikace u teorie racionální volby nebo u sociálních sítí, u genderu jsem zcela nepochopil, jak genderové nerovnosti a stereotypy souvisejí s volbou bezdětnosti, i když se mohu sám domýšlet). Bylo by i dobré naznačit slabé a silné stránky těch teorií a také způsob, jak je případně autorka chce kombinovat a s jejich pomocí pak i interpretovat vlastní data. Nebo budovat vlastní teoretické vysvětlení založené na metodě zakotvené teorie. Při interpretaci vlastních výzkumných dat totiž nejsou

představené teoretické přístupy nikterak využity, nejsou součástí budované (zakotvené) teorie. Není tedy **provázanost mezi teoretickou a empirickou částí** práce. Opět ale nechci tvrdit, že jde o fatální selhání autorky. Tento nešvar se mi zdá v diplomových pracích dost rozšířený.

No Kidding – nejprve definováno jako sociální hnutí, poté jako nezisková organizaci, poté jako svépomocný klub. Hlavně ale není jasné, proč má toto uskupení v práci samostatnou kapitolu. Nějak lépe propojit s empirickou částí práce.

Generální teze o tom, že **média** mají tendenci bezdětné jedince či páry odsuzovat, vyvolávat paniku z tohoto fenoménu (str. 45 i opakovaně předtím). Z jakých dat to vychází? Anekdotická evidence mi říká, že liberální média typu týdeník Respekt řeší téma seriózně, systematicky a dlouhodobě, z různých úhlů pohledu (viz odkazy na články níže). Také masová kultura se zabývá fenoménem singles a s tím související bezdětností již dlouho (například televizní seriály) a nejsem přesvědčen o tom, že by fenomén jednoznačně odsuzovaly. Podobně k tématu existují i seriózní dokumentární filmy, třeba časosběrný dokumentární film *Kristova léta, dámy...* (2003).

<https://www.csfed.cz/film/173948-kristova-leta-damy/galerie/?type=1>

<https://www.respekt.cz/tydenik/2015/41/stastni-i-bez-deti>

<https://www.respekt.cz/denni-menu/bezdetne-zeny-celi-cim-dal-vetsim-odsudkum-spolocnosti>

<https://www.respekt.cz/denni-menu/bezdetni-nemusi-podryvat-penzijni-system-a-byt-sobecti>

<https://www.respekt.cz/denni-menu/skotska-premierka-prolamuje-tabu-mluvi-o-vlastni-bezdetnosti>

Empirická část:

V části popisující zvolenou metodologii se nachází protichůdné/rozporné tvrzení týkající se **neutrality** či nezájatosti a subjektivity výzkumníka. Autorka deklaruje svůj nezájatý názor na problematiku. To se mi zdá jako dost silné či sebevědomé tvrzení – lze mít nezájatý názor na problematiku, zvláště pokud je ve společnosti vnímána jako kontroverzní či polarizující (jak sama autorka opakovaně uvádí). Možná by pomohlo říci, jaký tedy ten „nezájatý“ názor autorky na dobrovolnou bezdětnost je (vyložit karty). Ovšem poté následuje tvrzení, že osobní postoj je ve výzkumu základem úspěchu, což se mi zdá příliš silné, nevím, z čeho vychází (z jaké literatury či z jakého argumentu). Já dovedu pochopit osobní zaujetí při volbě tématu, ale při jeho zpracování a analýze dat by mělo jít stranou, případně by mělo být neustále kriticky reflektováno. Zde citace oné vzájemně rozporné pasáže (viz výše): „Při výzkumu jsem se odpoutala od názorů a postojů dotazovaných respondentek a měla jsem nezájatý názor na celou tuto problematiku(...). Jak víme z odborné literatury, tak i když se snažíme o nezájatý postoj tak se stejně nemůžeme vyhnout subjektivitě, protože nikdy neexistuje nezávislý výzkumník. Vždy je součástí psychologických,

sociálních i finančních vazeb. Při výzkumu je subjektivita mnohdy přínosná a osobní postoj je základem úspěchu.“ (str. 46).

Obecně **pasáže týkající se metodologie postrádají odkazy na metodologickou literaturu.** Autorka se kloní k „realistickému přístupu“ k rozhovorům (str. 52). Chybí vysvětlení toho, co to znamená. Dále není v metodologické části vůbec vysvětleno, jak probíhalo **kódování dat**, tedy jak vznikaly jednotlivé v práci identifikované kategorie: „dítě představuje závazek“, „volný čas“, „kariéra je pro mě prioritou“, „mám své sny a cíle“, „co bude dál?“. V otázce počtu respondentů (10) není diskutováno, proč respondentek bylo nakonec deset. Došlo, nebo nedošlo při deseti respondentkách k **teoretické saturaci** vzorkem? V pasážích týkajících se **kritéria výběru respondentek** se konstatuje, že tato kritéria mají zajistit důvěryhodnost získaných dat (str. 47). Není mi ale jasné, jak ženské pohlaví, celoživotní bezdětnost, věk mezi 30-40 lety a narození v ČR zvyšuje důvěryhodnost dat? Muži, cizinci, lidé s dětmi nebo lidé starší 40-ti let jsou naopak nedůvěryhodní? Asi by chtělo lépe (možná jednodušeji) zdůvodnit kritéria výběru.

Prezentace dat. Asi není nutné pro daný nálezný (důležitost kariéry, hodnota autonomie, obava z rodičovského selhání) **citovat ze všech rozhovorů**, v nichž byl daný jev identifikován. Zřejmě stačí vybrat jednu dvě ilustrativní citace. Podobně nepovažuji za nosné dávat v kapitolách prezentujících výzkumná zjištění **do tabulek a poté ještě totéž do grafů** jednotlivé charakteristicky deseti respondentek (užívání antikoncepce, vzdělání atd.). Jestliže jde o kvalitativní výzkum, kvantifikace není nutná a také podle mě žádný poznatek stran porozumění danému fenoménu nepřináší. K budování teorie snažící se nalézt porozumění a vzhled do dobrovolné bezdětnosti nepřispívá.

Silně postrádám **vztahování se k již provedeným kvalitativním nebo kvantitativním šetřením** fenoménu (dobrovolné) bezdětnosti v České republice. **Jak autorka DP tyto již známé výsledky doplňuje, upřesňuje či dokonce vyvrací a zpochybňuje?** Jinými slovy, co nového přináší, jaká je přidaná hodnota výzkumu? Nebo jde opravdu o naprosto neprobádanou oblast, což trochu navozuje formulace na straně 46: „(...) protože se domnívám, že celá problematika dobrovolné bezdětnosti ještě není v současnosti dostatečně odborně zpracována.“

Komentář k empirickým zjištěním:

- Děti nejsou respondentkami vnímány jako nutnost k naplnění smyslu života, podobně je bezdětnost respondentek dobrovolná (str. 54-58). Toto „zjištění“ ale **plyne spíše ze samotné definice výzkumného souboru**, respektive z kritérií pro výběr respondentek. To není nic překvapivého.
- Obava z jakéhokoliv závazku/upoutání omezujícího kariéru/svobodu/dosavadní životní styl jako hlavní faktor vysvětlující dobrovolnou bezdětnost. Jaký cítí závazek k jiným lidem/přátelům/kolegům/partnerům/stárnoucím rodičům? Zodpovědnosti za rodiče se také zřikají? Respondentka č. 4 trochu vybočuje (bydlí s matkou, o níž se stará, a prý by nezvládla ještě péči o dítě, kromě toho se upíná k založení vlastní ordinace – to není typ, který by vyzdvihoval autonomii nade vše). Obecněji by mě zajímalo, jestli je skupina dobrovolně bezdětných z hlediska svých motivací spíše

homogenní, jak evokuje provedený výzkum, nebo se naopak jedná o spíše **heterogenní** skupinu (jak může naznačovat respondentka č. 4), přičemž **různé typy** žen v jejím rámci jsou vedeny vzájemně odlišnou sadou motivací.

- Dobré by bylo více zařadit **překvapivá zjištění** (obava o zevnějšek/změnu postavy po porodu). Co ještě bylo pro autorku překvapivé, nečekané? Co je překvapivé a nečekané z hlediska existující literatury zabývající se dobrovolnou bezdětností?
- Bohužel absentuje snaha hledat **souvislosti a vztahy** mezi identifikovanými kategoriemi, ale také mezi biografií (životní zkušeností, zkušeností z vlastního dětství) a volbou dobrovolné bezdětnosti.
- **Modifikovala** autorka během výzkumu a během postupného dotazování desíti respondentů **pokládání otázky** na základě průběžné interpretace dat/terénních poznámek/rodících se kategorií, nebo šlo více méně o stále též otázky?

Občasná **problematická a nekriticky přejímaná tvrzení nebo neobratné formulace**:

„V rámci našich sociálních podmínek se rodí tolik dětí, kolik je vzhledem k nastaveným hodnotám a jistotám potřeba. Stát a celková společnost vyžaduje stabilní reprodukční skupinu, aby se společnost dále rozvíjela a vznikla stabilní reprodukční základna.“ (str. 29). Ačkoliv výše v textu je naopak zmíněna problematika stárnutí populace.

Časté opakování některých triviálních tezí, například „rodina je základní jednotka společnosti“ (str. 28, 29, 31 a jinde).

„A dále spojenectví sourozenecké, které ovlivňuje počet dětí v rodině.“ (str. 30) O počtu dětí, které manželé zplodí, rozhodují sourozenecká spojenectví v této rodině? Jak? A jak se vůbec narodí první dítě, když ještě ani žádná sourozenecká spojenectví nemohou existovat? Myslím, že jde ale o neobratnou formulaci, nikoliv o snahu stanovit takovouto absurdní kauzalitu.

„Stát se snažil uspíšit sňatky a tím také zakládání rodiny. Děti se tak staly postupně rukojmím státu, zejména s ohledem na ekonomický a psychologický aspekt.“ (str. 32). Nejasné, jakkoliv velmi silné tvrzení, týkající se dětí jako rukojmích státu.

„Na konci 20. století začala studovat rovněž celý řada mladých lidí, a to nejen mužů a žen.“ (str. 32). Když nejen muži a ženy, tak kdo ještě?

„Lidé si pak hledají dalšího partnera a postupně tak dochází k odkládání rodičovství a potřeby mladých lidí jsou položeny zcela neadekvátně.“ (str. 36) Jde o hodnotový soud. Neadekvátně vzhledem k jakým hodnotám? Vzhledem k hodnotám individualismu a kultu individua adekvátně. Vzhledem ke konzervativnějším hodnotám stavícím do popředí rodinu a populační stabilitu neadekvátně.

„Jako druhou vlnu modernizace lze považovat úplnou individualizaci společnosti.“ (str. 36). Co znamená úplná individualizace společnosti? Něco jako představa masové společnosti, kde

jsou jedinci navzájem fyzicky blízko, ale sociálně daleko, protože navzájem izolovaní, bez neformálních vazeb?

„Na základě výše uvedeného a s ohledem na kontext plánování dobrovolné bezdětnosti je však teorie o redukci nejistoty relativně vhodným řešením, jelikož se snaží mít pozitivní vliv na růst plodnosti. Ovšem otázkou zůstává, jaký vliv bude mít tato teorie na vybudování vazby mezi rodičem a dítětem.“ (str. 40). Nejasná pasáž. Sociologická teorie může mít vliv na růst plodnosti ve společnosti? A může sociologická teorie mít vliv na budování vazby mezi rodiči a dětmi?

Otázky pro obhajobu:

1. Co nového autorky výzkum přináší v kontextu již existujících znalostí a literatury týkající se fenoménu (dobrovolné) bezdětnosti? V českém, případně i mezinárodním kontextu.
2. Lze nějakým produktivním způsobem propojit některý/některé z existujících teoretických přístupů nabídnutých v první části práce s empirickými daty sebranými autorkou? Mohou tyto teorie pomoci s interpretací empirických zjištění? Mohou pomoci s budováním vlastního teoretického vysvětlení (zakotvená teorie)? Jak? Pokud ne, proč?
3. Jak probíhalo kódování dat, jak se zrodily jednotlivé analytické kategorie? Co by autorka při opakování výzkumu udělala dnes jinak? Pokud něco.

V Českém Krumlově, 24. května 2020

Karel Černý, Ph.D.